

Мудрик А. Б.

канд. психол. наук, доцент

кафедри загальної та соціальної психології

Східноєвропейського національного університету

імені Лесі Українки

ДО ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕФОРМАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ЇЇ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Традиційно, при вивченні психологічних аспектів професійної діяльності спеціалістів соціономічних професій (лікарів, педагогів, психологів, соціальних працівників та ін.) акцент, перш за все, ставиться на позитивних сторонах роботи з людьми. Проте, саме така діяльність (через високі вимоги, які ставляться до представників цих професій, особливу відповідальність, емоційні навантаження тощо) здійснює найбільш травмуючий вплив на психіку людини і є потенційно загрозовою в плані порушення психологічного здоров'я, негативних переживань, пов'язаних з робочими ситуаціями, ймовірністю виникнення професійного стресу та професійних деструкцій. Тому, одними із найбільш важливих практичних завдань сьогодення є збереження професійного здоров'я фахівця та формування гармонійно розвиненої особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема деструктивних змін особистості знайшла своє відображення у роботах як зарубіжних, так і вітчизняних вчених (Х. Фрейденбергер, У. Шуфелі, К. Маслач, В. Бойко, Н. Водоп'янова, С. Максименко, Л. Карамушка, М. Смульсон, К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, В. Мерлін, В. Бодров, Е. Зеєр, А. Маркова, Л. Мітіна та ін.).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасних концепціях професійного

становлення фахівця (В. Бодров, Є. Клімов, А. Маркова, Ю. Поваренков, Е. Зеєр та ін.) визнається, що професійний розвиток особистості супроводжується як особистісними надбаннями, так й втратами. Відбувається те, що називають деформацією (викривленням) і деструкцією (руйнуванням) як соціально прийнятної структури діяльності, так й самої особистості фахівця.

Відомий науковець С. Геллерштейн писав: «... сутність професійної діяльності полягає не тільки у виконанні працівником низки активних і реактивних дій, але і в пристосуванні організму до тих специфічних особливостей професії, на фоні яких ці дії здійснюються. Відбувається безперервна взаємодія зовнішніх умов і організму працівника. При цьому дуже часто спостерігається деформація не тільки тіла, але і психіки працівника» [3, с. 132]. На думку вченого, деформація – це не що інше як «зміна, що відбувається в організмі і набуває стійкого характеру» [3, с. 132].

Знаний науковець Е. Зеєр зазначає, що професійна діяльність позитивно впливає на психіку людини. Однак, існує значна група професій, виконання яких призводить до виникнення професійних захворювань. Слід зазначити, що існують певні види діяльності, які не відносяться до шкідливих, однак умови і характер їх функціонування здійснюють травмуючий вплив на психіку, що призводить до виникнення професійних деформацій. Е. Зеєр говорить, що «професійні деформації неминучі» та «кожна професія має свій ансамбль деформацій» [3, с. 45-54]. Таким чином, професійні деформації – це «деструктивні зміни особистості в процесі виконання професійної діяльності» [3, с. 49-51]; «зміни сформованої структури діяльності й особистості, що негативно позначаються на продуктивності праці і взаємодії з іншими учасниками цього процесу» [3, с. 197-200]; деструкції, що виникають при багаторічному виконанні однієї і тієї ж професійної діяльності, негативно впливають на її продуктивність, породжують професійно небажані якості, що змінюють професійну поведінку людини [3, с. 200-201].

А. Маркова зазначає, що професійні деформації порушують цілісність особистості, знижують її адаптивність, стійкість, негативно позначаються на продуктивності діяльності [6].

Не менш цікаві аспекти цієї проблеми висвітлені в роботах С. Безносова, Р. Грановської, Л. Корнеєвої. Науковці відзначають, що деформації розвиваються під впливом умов професійної діяльності та віку фахівця. Деформації спотворюють конфігурацію особистісного профілю персоналу та негативно позначаються на продуктивності праці. Найбільшою мірою професійні деформації притаманні представникам професії типу «людина-людина» [2].

Проведений теоретико-методологічний аналіз зарубіжної та вітчизняної наукової літератури, дав змогу виділити, сформулювати та презентувати концептуальні положення щодо розвитку професійних деформацій та деструкцій особистості:

1. Професійне становлення супроводжується різноспрямованими онтогенетичними змінами особистості. Професійний розвиток – це і придбання, і втрати. Тому професійне становлення фахівця, професіонала можна розуміти не лише як вдосконалення, але й викривлення, деформація, руйнування, деструкція особистісного профілю.

2. Професійні деструкції в найбільш широкому тлумаченні – це порушення вже засвоєних способів діяльності, руйнування сформованих професійних якостей, поява стереотипів професійної поведінки та використання психологічних бар'єрів при засвоєнні нових професійних технологій, нової професії або спеціальності. Це також зміни структури особистості при переході від однієї стадії професійного становлення до іншої.

3. Переживання професійних деструкцій супроводжується психічною напруженістю, психологічним дискомфортом, а в окремих випадках – конфліктами та кризовими явищами.

4. Деструкції, які виникають в процесі багаторічного виконання однієї і тієї ж професійної діяльності, негативно впливають на її продуктивність, зумовлюють

професійно небажані якості і змінюють професійну поведінку особистості. Як правило, вони мають назву – професійні деформації.

5. Будь-яка професійна діяльність (вже на стадії оволодіння нею, а надалі при виконанні) деформує особистість. У міру професіоналізації, успішність виконання професійної діяльності починає визначатися ансамблем професійно важливих якостей, які роками «експлуатуються». Однак, з часом, окремі з них поступово трансформуються в професійно небажані якості. Результатом усіх цих психологічних метаморфоз стає деформація особистості фахівця.

6. Багаторічне виконання однієї тієї самої професійної діяльності не може постійно супроводжуватися її вдосконаленням і безперервним професійним розвитком особистості. Неминучі, нехай тимчасові, періоди стабілізації. У випадках, коли період стабілізації триває досить довго, слід говорити про настання так званої професійної стагнації особистості.

7. Сенситивними періодами виникнення професійних деформацій є непродуктивний вихід із кризи професійного становлення особистості [3; 4].

Теоретичний аналіз проблеми професійних деформацій дав змогу деталізувати основні психологічні детермінанти виникнення цього психологічного феномену:

1. Передумови розвитку професійних деформацій кореняться вже в мотивах вибору професії.

2. Пусковим механізмом деформації стають деструкції очікування на стадії входження в самостійне професійне життя. Перші невдачі, негативні емоції ініціюють розвиток професійної дезадаптації особистості.

3. Професійні стереотипи спрощують виконання діяльності, підвищують її визначеність, полегшують взаємини з колегами, надають професійному життю стабільність, сприяють формуванню досвіду, однак, одночасно є основою для утворення професійних деструкцій особистості.

4. До психологічних детермінант професійних деформацій відносяться різні форми психологічного захисту. На виникнення професійних деструкцій найбільш

впливають такі як заперечення, раціоналізація, витіснення, проекція, ідентифікація, відчуження.

5. Розвитку професійних деформацій сприяє емоційна напруженість професійної праці. Часто повторювані негативні емоційні стани із зростанням стажу професійної діяльності знижують фрустраційну толерантність фахівця, що призводить до розвитку професійних деструкції.

6. На стадії професіоналізації у міру становлення індивідуального стилю діяльності знижується рівень професійної активності особистості, виникають умови для стагнації професійного розвитку. Стагнація ініціює утворення різних деформацій.

7. Значний вплив на розвиток деформацій фахівця здійснює зниження рівня його інтелекту. Помічено, що із зростанням стажу роботи він знижується. Звичайно, тут мають місце вікові зміни, але основна причина полягає в особливостях нормативної професійної діяльності.

8. Деформації зумовлені також тим, що у кожної людини є межа розвитку рівня освіти та професіоналізму. Вона залежить від соціально-професійних установок, індивідуально-психологічних особливостей, емоційно-вольових характеристик.

9. Факторами, що сприяють розвитку професійних деформацій, є різні акцентуації характеру особистості. У процесі багаторічного виконання однієї і тієї ж діяльності акцентуації професіоналізуються, «вплітаються в тканину» індивідуального стилю діяльності і трансформуються в професійні деформації фахівця.

10. Фактором, який ініціює утворення деформацій, є вікові зміни, пов'язані зі старінням [1; 2; 3; 4; 5 та ін.].

Ризик виникнення професійних деформацій зменшують задоволеність якістю життя в різних її аспектах, культивування інтересів, не пов'язаних з професійною діяльністю; перспективні життєві плани, активна життєва позиція, підтримання свого здоров'я, відкритість новому досвіду, обдумані зобов'язання, читання не лише професійної, а й художньої літератури, володіння засобами психічної

саморегуляції тощо. Професія психолог надає особистості прекрасні можливості і для творчого напруження, і для вирішення дійсно значимих особистісних і суспільних проблем, і для повноцінного саморозвитку та самореалізації.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок з цього напрямку. Перспективи дослідження визначаються можливістю удосконалення теоретико-методологічних конструктів вивчення професійних деформацій особистості та прикладних аспектів конструктивної гармонізації процесу його професіоналізації.

Джерела та література

1. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В. В. Бойко – М. : Информационно-издательский дом «Филин», 1996. – 470с.
2. Безсонов С. П. Профессиональная деформация личности / С. П. Безсонов. – СПб.: Речь, 2004. – 272с.
3. Зеер Э. Ф. Психология профессий : учеб. пособ. для студ. вузов / Э. Ф. Зеер. – 2-е изд., перераб., доп. – М. : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2003. – 336 с.
4. Зеер Э. Ф., Сыманюк Э. Э. Психология профессиональных деструкций : учебное пособие для вузов / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2005. – 240 с.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996 . – 308 с.